

Jadwiga Kozłowska-Doda

Lublin

Imiesłowy przysłówkowe uprzednie w polszczyźnie z okolic Dociszek na Białorusi na tle innych obszarów gwarowych

Słowa kluczowe: imiesłowy przysłówkowe, funkcje syntaktyczne imiesłówów, północno-wschodnia polszczyzna kresowa, język polski na Białorusi

Jako swojego rodzaju mottem do moich rozważań chciałabym się posłużyć cytatem z artykułu Heleny Szwejkowskiej z 1929 roku: „Kiedy się mówi o Litwinach w znaczeniu Polaków mieszkających na Litwie, każdy jako najznamienniejszą i może jedyną cechę ich dialektu uważa częste używanie imiesłowu na *-szy*, dla zaznaczenia swej znajomości przedmiotu przytacza jakieś oderwane *bywszy, robiwszy*, lub umieszcza je w zdaniu, lecz często w takim połączeniu składniowym, że rodowity Litwin napewno by nie rozumiał, o co właściwie chodzi, lub zaparłby się na wszystkie świętości, że: *prawdziwie ja tak nie mówia i nigdy nie byłem słyszawszy takiej gawędy*”. [Szwejkowska 1929, 71 (pisownia oryginalna)]

1. Zasięg imiesłówów przysłówkowych uprzednich w roli predykatu

Polscy dialektolodzy zgodnie twierdzą, że „imiesłowy uprzednie (zakończone na *-wszy, -(t)szy*) prawie w ogóle nie są używane w polskich dialektach ludowych” [m.in. Nitsch 1923, 461; Karaś 2014]; wyjątkowo na Kujawach Stanisław Urbańczyk notował odosobnione przykłady: *jak troche bił podpiwszy, to męczuł kobite; a ón co zrobiwszy? więc óna co zrobiwszy? a zdrowie jeszcze tak polatawszy* [Urbańczyk 1972, 56].

Dopiero w gwarach pogranicza wschodniego, litewskiego i białoruskiego, szczególnie w gwarach suwalsko-podlaskich, w okolicach Sejnu, w gwa-

rach północnokresowych oraz w mowie Polaków z dawnych kresów północno-wschodnich przesiedlonych na ziemie północne i zachodnie imiesłowów na *-szy*, *-(l)szy* pojawiają się w większym nasileniu [Karaś 2014; por. też Nitsch 1923, 461].

Popularne w polszczyźnie nie tylko obecnej Litwy, ale także Łotwy i Białorusi, konstrukcje na *-szy*, *-wszy* bardzo dobrze znane są w etnicznych gwarach białoruskich [Мацкевіч 1959, 218–230; Нарысы 1964, 289; Булыка, Жупаўскі, Крамко 1979, 312]. Badania terenowe z lat sześćdziesiątych – siedemdziesiątych XX w. dowodzą, że na terenie witebskiego, mińskiego oraz obwodu grodzieńskiego używano tych form bardzo często, przy czym w funkcji predykatu. Owe konstrukcje w funkcji predykatywnej wówczas były najbardziej charakterystyczne dla terenów na północ i wschód od Połocka oraz w okolicach Świra. Osobne wyspy zarejestrowano też na innych obszarach, m.in. w okolicach Witebska (rejon horodocki, rejon witebski), Borysowa (rejon bieszankowicki, rejon borysowski), Baranowicz (rejon nieświeski), gdzie występowała ograniczona liczba imiesłowów [Нарысы 1964, 297–301; ЛІГБНГ 1968, 147; 274–275; ЛІГБНГ 1969, карта 59; ДАБМ, komentarz na s. 740–749]. Uważa się, że na terenie obecnej Białorusi formy na *-szy*, *-wszy* zanikają jedynie w gwarach poleskich (genetycznie ukraińskich) [por. Горшкова, Хабыраев 1981, 337]. Rozpowszechnienie imiesłowów przysłówkowych uprzednich w funkcji predykatu (utworzonych zarówno od czasowników dokonanych, jak i niedokonanych) głównie na północnym zachodzie, ale także i w centralnej Białorusi, potwierdzają również nowsze wydania z zakresu dialektologii białoruskiej [Крывіцкі 2003, 221; ХБДЦЗ 2009, 185, 506].

Imiesłowów na *-szy*, *-wszy* w funkcji predykatywnej są znane też językiem bałtyckim oraz części północnych gwar rosyjskich [ЛІГБНГ 1968, 275]. Języki litewski i łotewski zarówno w wersji ogólnej, jak i gwarowej mają bardziej rozbudowany system imiesłowów przymiotnikowych i przysłówkowych. Funkcje imiesłowowe w językach bałtyckich również są bardziej różnorodne, niż w polszczyźnie [m.in. Szwejkowska 1929, 71–75; Zdancewicz 1964, 233–235; Папшыта 1963, 81–86], podobnie jest także w rosyjskich gwarach na terenie Łotwy [Папшыта 1963, 82–86].

Halina Safarewiczowa jeszcze w 1958 r. pisała o występowaniu imiesłowu na *-szy*, *-wszy* w funkcji predykatu na terenie całej wschodniej Słowiańszczyzny [Safarewiczowa 1958, 44–52], a w związku z tym nie widziała w zjawisku wyłącznych wpływów języków bałtyckich.

Na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia rosyjscy etymologowie Wiktor Toporow i Oleg Trubaczew zauważyli, że podobne sposoby wyrażania orzeczenia znane są w językach fińskich [Топоров, Трубочев

1962, 250]. Są poglądy o jedynym bałto-słowiańskim źródle imiesłów dokonanych czasu przeszłego w językach bałtyckich (w litewskim na *-es*, *-usi*, w łotewskim na *-is*, *-usi*) oraz form imiesłowowych na *-uši* w roli predykatów w gwarach rosyjskich, np. opinia Aleksandra Potebni. Walenty Trubinskij udowodnił, że jest ona uzasadniona. Niewielkie różnice funkcjonalne nie dają podstaw, by obalić hipotezę A. Potebni [Трубинский 1969, 349].

W latach siedemdziesiątych XX w. uważano, że imiesłowy uprzednie czasu przeszłego jako predykaty w gwarach rosyjskich rozpowszechnione są głównie w wąskim pasie przygranicznym, biegnącym od Brańska w kierunku północnym stale się poszerzając [ПД 1973, 193]. Niektórzy rosyjscy językoznawcy, m.in. Klaudia Gorszkowa oraz Georgij Chaburgajew, w oparciu o wyniki badań terenowych z przełomu siedemdziesiątych – osiemdziesiątych lat ubiegłego stulecia twierdzą, że nie jest to cecha wyłącznie gwar rosyjskich północno-zachodniej strefy dialektalnej. Autorzy są przekonani, że tzw. „nowe perfectum” jest rozpowszechnione w większości gwar rosyjskich, w tym także w południoworosyjskich, w zachodniej oraz południowo-zachodniej strefie dialektalnej; brak „nowego perfectum” jedynie w gwarach ziemi rostowsko-suzdalskiej [Горшкова, Хабыраев 1981, 337; por. także Паршута 1963, 82]. Ostatnia powołuje się na Irinę Kuźminę oraz Jelenę Niemczenko, które w latach pięćdziesiątych XX w. potwierdzały, że imiesłowy w roli predykatu, również od czasowników niedokonanych, są rozpowszechnione w gwarach rosyjskich południowo-zachodnich i centralnych obwodów w zachodnim kierunku od Moskwy.

Jeżeli chodzi o polszczyznę północnokresową, to przyjmuje się, iż obecność w niej form *-wszy*, *-szy* jest wywołana wpływem języka litewskiego (bezpośrednio i przez medium białoruskie), który ma wyjątkowo bogaty repertuar imiesłowów i ich użyć. Gwary białoruskie nie charakteryzują się takim bogactwem funkcji owych form [por. Zdancewicz 1964, 233–235; Адомавичюте, Чекман 1984, 18–19; Kurzowa 1993: 289]. Zestawienie polskich północnokresowych konstrukcji na *-wszy*, *-szy* oraz odpowiednich litewskich (imiesłowów przymiotnikowych czasu przeszłego) skłoniło Irinę Adomavičiute i Walerego Czekmana do przypuszczenia, że jest to kalkowanie funkcji litewskich imiesłowów przymiotnikowych [Адомавичюте, Чекман 1984, 18–20]. Alicja Nagórko, porównując liczebność imiesłowów we współczesnym języku polskim z językiem rosyjskim, stwierdziła większe zróżnicowanie rosyjskich imiesłowów przymiotnikowych oraz zaznaczyła, że występowanie sufiksu *-wszy/-szy* jednakowo w jednym z typów imiesłowów przymiotnikowych (czynnego przeszłego) oraz w imiesłowach przysłówkowych uprzednich czyni jego pozycję w języku rosyjskim silniejszą. „Być może to, – pisze A. Nagórko, – przyczyniło się do rozpowszechnionego w pol-

szczyźnie kresowej używania imiesłowu *-wszy/-szy* w funkcji orzeczeniowej, do której zasadniczo przeznaczone są formy określone czasownika, czyli osobowe” [Nagórko 2000, 126]. Te wszystkie opinie językoznawców nie są ze sobą sprzeczne, a jedynie się uzupełniają.

Obecnie trudno będzie ustalić dokładny czas pojawienia się form *-wszy, -szy* w funkcji predykatu, nie jest to przedmiotem moich rozważań. Swoją uwagę skupię raczej na przekroju synchronicznym, na funkcjach imiesłowów uprzednich w konkretnej gwarze.

2. Znaczenie i funkcje syntaktyczne imiesłowów przysłówkowych na *-szy, -wszy*

W ogólnym języku polskim imiesłów na *-wszy (-lszy)* służy do wyrażania jakiejś czynności uprzedniej w stosunku do innej, pojawia się tylko w roli imiesłowowego równoważnika zdania podrzędnego [KJP 1986, 412], np. *Spojrząwszy w okno, zobaczyła pierwszy śnieg.*

W gwarach sejneńsko-suwalskich, w polszczyźnie północnokresowej, a także w mowie repatriantów z północno-wschodnich Kresów pojawia się imiesłów przysłówkowy na *wszy, -szy* nie tylko w znaczeniu czynności uprzedniej. Pełni zazwyczaj więcej funkcji niż w języku ogólnym. W gwarach tych za pomocą imiesłowu przysłówkowego uprzedniego może być m.in. wyrażany czas przeszły (najczęściej), o którym mowa w pytaniu (*A gdzie ona poszedzsy?* ‘A gdzie ona poszła?’; *matka już była umarszsy* ‘matka już umarła’, *Oni byli gdzieści wyszedzsy* ‘oni gdzieś wyszli’; *siostra pojechawszy do Szypliszek* ‘siostra pojechała do Szypliszek’), tryb warunkowy (*Byłby jadzsy swiniacze mięso, ale i tego nie stało* ‘Jadłby..., ale...’). Może też pełnić funkcję orzecznika (ma wtedy znaczenie przymiotnikowe) (*Spleśniawszy był ten bochenek* ‘spleśniały był...’), przydawki przymiotnej (*ten pękzsy słoik* ‘ten pęknięty słoik’; *antonówki już doszedzsy, doszedzsy jabłko* ‘doszłe, czyli dojrzałe jabłko, dojrzałe antonówki’). Pojawia się także w innych, bardziej skomplikowanych konstrukcjach, ale już rzadziej [por. Karaś 2014].

Nie wiemy, czy sto lat temu owych form w wymienionych funkcjach używały wszystkie grupy społeczne, czy charakteryzowały jedynie mowę ludową. Z. Kurzowa przypuszcza, że znaczny wzrost funkcji oraz rozszerzenie kręgu społecznego użytkowników imiesłowu na *-wszy* dokonały się dopiero w XX w. [Kurzowa 1993, 288]. Imiesłowy uprzednie we wszystkich notowanych funkcjach obecne są również w mowie inteligencji wileńskiej pochodzenia wiejskiego, ale w nieco ograniczonym zakresie [Адомавічуте, Чекмонас 1991, 13].

Jeżeli chodzi o polszczyznę ogólną, to w historii jej rozwoju (w XVII w.) imiesłowy na *-szy* występowały w funkcji orzeczenia, ale także w funkcji zdań okolicznikowych [Sokołowska 1976, *passim*; por. też Taszycki 1924, *passim*]. Za rodzimą „tendencją do posiadania specjalnych niesobowych form koniugacyjnych” wypowiada się też Antonina Grybosiova [Grybosiova 1975: 182]. Na przełomie XX i XXI w. o wnikliwe badanie tego problemu oraz nie odsuwanie od dziejów języka polskiego apeluje litewska badaczka polszczyzny kresowej Barbara Dwilewicz: „Skoro w polszczyźnie (...), został poświadczony fakt pełnienia przez imiesłów na *-szy* funkcji samodzielnego orzeczenia, to dłaczego nie możemy przyjąć, że w polszczyźnie północnokresowej, gdzie tempo rozwoju języka było wolniejsze ze względu na geograficzne oddalenie od centrum, ta dawna funkcja imiesłów na *-szy* została utrzymana dzięki pewnemu, skutecznemu oparciu, które znalazła w językach bałtyckich i sąsiednich słowiańskich” [Dwilewicz 1997, 79].

3. Słowotwórstwo

W ogólnym języku polskim imiesłów przysłówkowy uprzedni tworzony jest od tematu 3. os. l. p. r. męskiego czasu przeszłego czasowników dokonanych za pomocą sufiksów *-wszy*, gdy temat kończy się na samogłoskę, lub *-wszy*, gdy temat kończy się na spółgłoskę [m.in. Nagórko 2000, 126].

W gwarach zdarza się, że formy te tworzone są nie tylko od czasowników dokonanych, ale również i niedokonanych, co jest uderzającą cechą na tle współczesnego języka ogólnopolskiego. Takie formy poświadczyła m.in. H. Szwejkowska w latach międzywojennych, ale notowane są również w latach 60–90 XX w. przez Zdancewicza, Czekmana, Adomavičiute itd. oraz obecnie na przełomie XX i XXI w. [por. Szwejkowska 1929, 71–75; Kurzowa 1993, 287; Czyżewski 1995, 84; Dwilewicz 1997, 55 itd.]. Formy od czasowników niedokonanych, jak już podkreślano wyżej, występują również w gwarach białoruskich i rosyjskich. Liczba imiesłówów utworzonych od czasowników niedokonanych w gwarach białoruskich jest niewielka; takie formy mają znaczenie stanu lub cechy subiekta i występują głównie w zdaniach przeczących [Мацкевіч 1959, 220; ЛІГГБГ 1968, 147]. W gwarach rosyjskich imiesłowy uprzednie w funkcji orzeczeniowej od czasowników niedokonanych rozpowszechnione są w południowo-zachodnich oraz centralnych ziemiach w kierunku zachodnim od Moskwy, natomiast bardzo rzadkie są w północno-zachodniej części Rosji [por.: Паршута 1963, 82; ПД 1973, 194].

4. Imiesłowy w gwarze polskiej z okolic Dociszek na Białorusi

Materiał gwarowy zebrano w latach 1999–2002 na północnym zachodzie Białorusi, w rejonie woronowskim. Przykłady pochodzą wyłącznie z tekstów ciągłych, zarówno z języka potomków chłopów (wymiennie używam określenia *mowa chłopska*), jak i potomków dawnej szlachty okolicznej (*mowa szlachecka*).

Mowa szlachecka dostarcza kilka przykładów tworzenia imiesłowów przysłówkowych uprzednich od czasowników niedokonanych: *brafšy, končyfsy, byfšy, styšešy*, w mowie chłopskiej: *byfšy, służyfšy, chozišy, učyfsy s'a, brafšy*. Zjawisko znane jest szerzej [por. wyżej], ale, jak piszą I. Adomavičiute i W. Czekman, podobne formy są rzadkością, stanowią bowiem mniej, niż 1% wszystkich zanotowanych przez nich na pograniczu białorusko-litewskim form na *-szy* [Адомавічюте, Чекман 1984, 17; podobnie u: Мацкевіч 1959, 220]. Zbliżony odsetek form na *-szy* prezentuje zanotowany przeze mnie materiał: na 182 formy na *-szy*, które wystąpiły w mowie szlacheckiej, tylko 5 utworzone są od czasowników niedokonanych, np.: *iak u tyx b'atorusuf, to ia navat sama styšešy z tel'ev'iz'ii; teras, to iuš kščo, choč'i šl'ubu nie brafšy; iak ia poiada od mamy, niğz'e nie byfšy; šl'ač'aŋka vychozi do vsi, to co ona vychozi mužyčka, ona byfšy šl'ač'aŋka*. Poza tym badacze form na *-szy* w polszczyźnie litewskiej oraz w gwarach białoruskich przypisują formom utworzonym od czasowników niedokonanych inne funkcje [Szejwikowska 1929, 71–75; Мацкевіч 1959, 220; Паршута 1973, 111; Адомавічюте, Чекман 1984, 7–21]. Dwa z przytoczonych przykładów występują w zdaniu z zaprzeczeniem, pierwsze trzy użyte są w funkcji orzeczeniowej, jedynie w ostatnim przykładzie imiesłów oznacza cechę osoby, przynależność (od dłuższego czasu) do szlacheckiej warstwy społecznej. W mowie chłopskiej: *a moža on žonaty, moža šl'up brafšy* itd.

Inaczej, niż w języku ogólnym, tworzone są imiesłowy przysłówkowe uprzednie od czasowników, których temat w polszczyźnie ogólnej kończy się na spółgłoskę. Taki imiesłów uprzedni tworzy się tu za pomocą sufiksu *-szy* (jako uproszczenie grupy spółgłoskowej): *napačšy, popačšy, pšyvykšy, vl'aššy, pošečšy, pšyšečšy, učekšy, umaršy, vešečšy, z'iačšy, vyiačšy, oduumaršy, pogryššy, vyšečšy, zašečšy, porznefšy, požuc'ifšy, vyiačafšy* itd.

Zdarzają się przykłady tworzenia imiesłowu uprzedniego od innych, niż w języku ogólnopolskim, form *wziął – vzešy, powiół – pov'ešy, przywiózł – pšyvoššy, wywiózł – vyvoššy* (błrus. *пывёзшы, вывёзшы*), *porósł – poroššy, wyrósł – vyroššy*, por. też *vyrzekł się – odžokšy še, odžekšy še* (błrus. *адрокся*), których postać jest wyrównaniem analogicznym do innych form lub nawiązuje do wyrazów białoruskich.

5. Funkcje syntaktyczno-znaczeniowe imiesłowu na *-szy* w badanej gwarze

W polskiej gwarze okolic Dociszek na Białorusi imiesłów uprzedni pełni kilka funkcji.

5.1. Funkcja imiesłowu uprzedniego (podmiot jest wspólny)

Część imiesłowów uprzednich, zgodnie z normą ogólnopolską, służy do wyrażania czynności uprzedniej. W owej funkcji imiesłowy uprzednie były notowane w niektórych północnokresowych gwarach polskich, m.in. w Łopato-wszczyźnie [Zdaniukiewicz 1972, 85], w Bujwidzach [Dwilewicz 1997, 76]; bardzo rzadkie z kolei w owej funkcji są w gwarze Darwinijek [Папры-ра 1973, 111]. Imiesłowy uprzednie występują w tej funkcji także w now-szych gwarach polskich na północnym wschodzie kraju, np. w gwarach sej-nieńskich [Zdancewicz 1964, 233], w polszczyźnie Litwinów puńskich [Ko-lis 1991, 127].

Poniżej przytoczę przykłady z mowy szlacheckiej: *ońi* [dzieci] *ńe mo-go rozmav'ac', vyšečšy; ia* *χc'ala rozmav'ac' po prostu z' im'i, poety; kto prost iak zmw'ifšy se, na iednym m'ešoncu; iego za rejka ńe v'ofšy, ńe fsaž'iš; burnos tak'i ožafšy, iježe pod litva; kob'eta peńži prošuka karmne-go, kup'ifšy; mlučše, v katχože pracuja, a v'ečorem, pšyl'ečafšy do χaty, f χaće muši fšystko zrob'ić; młode teras zebrafšy se sp'evajou; v doc'iškaχ m'eška iuš ten młody ian, zańafšy m'eškańe i žyie; s pol'sk'e'i pšyieχafšy, na kol'ońie s svoio žono žyt; pšyšečšy, čuć v głova ńe fsažil karab'ina; patečko pušć postukać, v'ig'il'ija z'iačšy; z'iačšy v'ig'il'ija, čšeba iść i te žžefka opa-sać; ońi potym tego iacunsk'ego vzečšy, tu i odtup'il'i, i podv'ašal'i, i vodo odl'aval'i; teras o tutaj rozmav'atem poieχafšy; zešečšy sa sob'a, žyl'i; te-ras s'ez'i v tafce, rozložyfšy ks'onžečka, i čyta; była požyčyfšy okul'arof, to počytata; pras''az'ac'el' našy dobry, daie kvatery, tut kup'ifšy, on daie kva-tery; ftedy b'ežam tak'e pral'nik'i ž-žževa zrob'ona, ub'ivamy, pošćalk'i ro-zastafšy; pošv'eńcifšy, stol nakryiem my; v'iz'iš, tam'ožnik'i, pšyieχafšy, stoio. Zanotowano 21 użyc.*

Podobnie jest w mowie chłopskiej, jednak przykładów w tej funkcji za-notowano o jedną trzecią mniej (14 użyc): *ońi tu požontkuio zańafšy; fanar'ý pozapal'afšy, tažo do puł nocy; ia ružaćac vz'ofšy iuš gadam; s'p'evamy, f kulko zebrafšy s'e, z'efčenta, χtopcy; pšyχozo o drug'e'i ož'ina, nap'ifšy s'a; pokupovafšy fšystko, vyiežžac'; povyχoz'il'i kob'ety, z''ec''i pobrafšy; luško podnoššy na tak'e kludečk'i, ov'ečka čšymał pod lušk'em; iez''z''il'i na festy, zebrafšy s'e calou pačkou i iez''em; ońi, počakafšy, bral'i do vojska; f katχoz'e*

iešče pracuje, z vojska pšyšečšy; modl'i s'a i s'v'eńc'i, s'v'eca zapal'ifšy; djabat iego vz'ofšy c'ońgńe.

5.2. Funkcja orzeczenia wyrażającego czynność lub stan w czasie przeszłym lub zaprzeszłym

Jest to najbardziej rozpowszechniona funkcja imiesłowów uprzednich w okolicach Dociszek. Na tym terenie formy na *-szy* mają wysoką frekwencję również w gwarze białoruskiej. Interesujące wydaje się porównanie owych form pod względem funkcji w obu gwarach. Funkcja ta poświadczona jest w zabytkach oraz języku pisarzy kresowych [Kurzowa 1993, 288], por. też [Szwejkowska 1929, 71–72] dobrze znana jest w polszczyźnie ludowej na Litwie, m.in. w okolicach Podbrzezia i Niemenczyna [Tekielski 1982, 292], w Dzimitrach w pobliżu Ejszyszek [Reichan 1982, 36], w Bujwidzach [Dwilewicz 1997, 77], na Kowieńszczyźnie [Zielińska 1999a, 25, Zielińska 1999b, 260; Karaś 2002, 251–254], u przesiedleńców z Wileńszczyzny w Bartoszczech [Sawaniewska 1982, 81; jako funkcja najczęstsza], w okolicach Widz na Białorusi [Czyżewski 1995, 84] itd.

5.2.1. Konstrukcje bez łącznika

W mowie szlacheckiej zanotowano: *cuš tak'ego зроб'ifšy še; ona na litv'a pošečšy za monš; do lidy poięxafšy ta moja sonšatka; žyt bartošev'ič, on vyieęxafšy do pol'sk'i; ońi зроб'ifšy iuš matečnik; ia pošla, a ońi [pszczoły] iuš зроб'ifšy sob'e vosku troška, m'odu do tego vosku nałożyfšy; ten iežel'i зроб'i rosul, zal'eja... iuš tak spraktykovařšy ia, potym nedomby zapax; tu k'edy pačšyła, iuš troxo vyšečšy [pszczól], to ia ten vosk vyžućila; cyrované, iežel'i vyšv'aćifšy sa to čšeba...; pogryššy myšy, žura vyiačšy; davno pšyieęxafšy?; ia vz'ela ramka pusta, že ońi do tej stal'ovańa nakl'eifšy, v ramka vetknela; koło voitova postav'ifšy χ'iba, teras baržo stav'o kšyžy; vynošo, co im ne podobá še, čyščo s tyx ramkuf, načongneřšy na bžek iuš; iego curka v v'il'ńu, on iedyn zostafšy s'e; teš oxrana зроб'ifšy žonca; iego curka vyšečšy za_monš do v'il'ńu; tutaj, m'il'anjka, naieęxafšy z ružnyx stron; sav'ick'i pšyšečšy f pry-my do iej matk'i; tu iest taka kob'eta, ona z eišyšak tu pšyšečšy za_mnoš; pros'i ž'ec'i, co to, co to, ońi odpov'adaio... ońi z zakońńicam'i pšyšečšy; ona tam teš poięxafšy do raduńa; ona poznaiom'ifšy s'a s χłopcem, a χłop'ac učy s'a na zaot'ęńnika; povyiežžafšy z menžofsk'ej [rodziny], dužo povyiežžafšy, povyiežžal'i k'edyšč; nektura povyxož'ifšy; fšystk'e poum'erafšy tak'e l'uz'i; iuš poum'erafšy te, a tutaj ružnyx naieęxafšy; iuš te poum'erafšy te starše, poum'eralf'i... tuęk'el'i byl'i...; navet o poiežem, tam sostra zostafšy še iego; iuš vz'ofšy naša žefčyna; moja ćoća v raduńu vyšečšy za b'atorušina; cur-*

ka vyšečšy za v'oskovego; stare l'uže zostafšy še; ia nagnoišy, zaorafšy; teras zabrafšy iei do am'eryk'i; z ros'ei on pšyieχafšy, vz'ofšy pol'ka naša; pañi to ukl'učyřšy čy ñe...; ieže popačšeć co źalka, čy iuš ia iei skošifšy; pšyχozi do_mñe, a ia rozval'ifšy m'eškañe i dax podvyššyřšy; tego o samego co ia opov'adam bačka tu pšyieχafšy; pol'ak'i, kturę pšyieχafšy s pol'sk'i; dvoie žeći, obydua f part'ia pošečšy; u_nas v ok'ol'icy člov'ek popačšy do turmy; syn ožeñifšy še tutaj; naše tak'e od boga ožokšy še; tego, co ia opov'adam, bačka tu pšyieχafšy, kup'ifšy ta χata; iakaš skšyña moža sam'i taka зроб'ifšy, aby iaka; on zaiofšy iak'e čšy čy čtery kos'c'oty; ź'e to ia iestam, ź'e to ia pšyieχafšy; on [ksiadz] obiofša ta paraf'ia pšyiežžac', to on i tak mus'i iēχac'; bylo i našyχ, iž vyžekšy s'e fšyřtk'ego, pošečšy f te iχne partyi; ten iei pal'ubovñik z žono rozazečšy ša; on'a za_šrotka zakryta... zakryřšy ša; ia mały pošet, potym pavelka, co iuš umaršy; vylamal'i deska, vešečšy ktoto s sonšadof; oni povyiežžafšy, povyiežžal'i do pol'sk'i; ia, iak podafšy ša, podalem ša, že ia čes'l'aš-stol'aš; f čšyžestym žev'ontym voñna, a iuš ia rok odbyřšy, dva l'ata odbyřšy [w wojsku]; z vojska pšyšečšy; iuš davno umaršy; čy pañi s pol'sk'i pšyieχafšy; iei tutaj i začk'i i čotk'i poum'erařšy; uoni mušy poum'erařšy; poieχali tak samo, i do pol'sk'i poieχafšy; svoje postav'ifšy [urzędników]; šatkovñica iest, curka tut iakaš kup'ifšy; 'añečk'i ñe bylo, poieχafšy že tam, čy do pol'sk'i, čy že; iχ pšyřvafšy (przez wali), každy m'al svoje naz'v'isko; mała źefčyñka, spartm'enka, zabrafšy iei, ona iēžži po całym šv'eće; ñemcy tam, a poχovafšy s'e narodu tego (naród pochował się), s'ež'el'i f tyχ kšakaχ; oni tam m'enzy sobo iuš te, kturę mlož'icy pšyšečšy; matka do varšavy poieχafšy. Zanotowano 69 užyć.

Odpowiednio przykłady z mowy chłopskiej: ia vyšla za monš, tak samo vyieχafšy χłop'ac tu z vil'anščyžny; iešče krovyy ñe pšyšečšy, iuš kol'acyia z'iedl'i; ñe χc'el'i, plakal'i, pšyřvyc'aiřšy s'e, a moža on pšyieχafšy skont, χłop'ac; fšyřtko svoje m'el'i; tu byla zakoñnica s pol'sk'ei, ñe v'em, čy ona pos'le voñny zostafšy s'e; a teras nap'ifšy s'a, ftedy pšyχozo; skont to pañi pšyieχafšy do nas; ia stamtego kaχozu, al'e iuš davno stamtont vyšečšy; ź'efčyña z našai v'osk'i vyšečšy do voikuñcuř, iuš teras umarta; monš, pšyšečšy z mac'uncuř, po pol'sku gadal i oni iuš v'encei po pol'sku rozmav'aio; ieden syn zostafšy s'e tutaj z žono, ieden v doc'iškax m'eška; ia učyl s'a v načy, f χac'a akurat pšyieχafšy z načy; žona i l'etam iēžž'ila, ia iuš ñe byřšy l'etam; teras mlož'eš calen s'vat zvandrovavšy, ftenčas coš my v'iz'el'i; te ź'ec'i tak porob'ifšy s'e, iak ź'ik'e, za to, že ñe v'ež'el'i; ona ruská, ona vyšečšy tut za iego brata; ia ñe f pam'eñc'i, ź'e ona vyieχafšy; iei syna z eišyřek iuš oni v l'iteřska [szkołe] pus'c'ifšy; tak'e, ktury moža pšyšečšy tut, požeñil'i s'e; oni [nauczycielki] tut ožeñifšy s'e; f škol'a зроб'ifšy iakas' naučyc'el'ka gv'azda ta; mus'i pšyv'oššy ks'onc ks'onžečk'i; ź'e ona vyšečšy

za monš, ona poieχafšy do pol'sk'i; oni iuš odvykšy; tut tak pop'isafšy; l'en tu byl f kalχoz'a, iuš nam nadoiačšy; my do eišyšak pšyvykšy, to ž'e nie puiž'em, fšystko niečo; byla u curk'i, tam kapl'ica dawna zostafšy s'e; pšyieχafšy ta curka, зроб'ila mog'ilka; pšyvykšy do tego ienzyka; moia fšystk'e: brac'i dva poieχafšy do pol'sk'e'i i s'ostry čšy poieχafšy; p'eršy monš byl butry-mansk'e'i paraf'ii, teš pol'ak byl, al'a mlody umaršy; iemu nog'i bo'lo, cała žyc'a služyfšy; roz'ice umaršy iuš; do pol'sk'e'i naše poieχafšy dužo; mamus'i brac'i poieχafšy; do škotof nie χož'ifšy pol'sk'ix, tu i akcent ix slabovaty; z va-reny poχož'i, za monš tu pšyšečšy; žyie iedym f korkuc'anax, ožeńifšy s'e s pol'ačko; on na b'atorus'i učyfšy s'a, tak po prostu zanos'i; kartofel'k'i dobže posaż'ifšy, prav'e puł hektara. Zanotowano 39 užyć.

5.2.2. Konstrukcje z łącznikiem *być*

a) słowo posiłkowe *być* w czasie przeszłym

W nagraniach uzyskanych od potomków dawnej szlachty okolicznej zarejestrowano: *mama iei tam vyšečšy byla do sapuncuf; byl'i zrob'ifšy taka škola pryvatna; ona byla do_nas za monš pšyšečšy; naučyc'el'ka byla pšyieχafšy nie v'em skont; nie bylo za časy pol'sk'e versal'kuf, bytem zrob'ifšy; my zostafšy še byl'i, v voinu naša mama zg'ineła; iak o zašl'i te, byl'i zašečšy iešče němcy; tu byl'i vyšečšy šostry dv'e, byl'i vyšečšy za monš iuš; pol'ska byl'i rozb'ifšy i znuf zrob'ili iei; byl založyfšy ta ml'ečarnia tak'i ...; tak'i dovucca, byl učekšy za grańica; tutaj byl žeńć pšyieχafšy; teras vnuk byl pšyieχafšy... fčorai poieχat; v liže ia tu bytem z vnuk'em poieχafšy; ožekšy še byl'i fšystk'ego; za němcom, to χoć krosta byla napačšy; tu byl načal'nik zaiēafšy; ras byla posażifšy, al'e ia iego nie l'ub'a; ia sob'e sama suk'eņka byla pošyfšy; menža byli zabrafšy do...; tamai byl'i z'ieχafšy še na ten fest'iv'al, iakras nadešet gžmot i v'el'ka buža; byl vz'ofšy vnuka, ...al'a člov'ek zdureie; rutkofsk'i byl ožeńifšy s'a, taku sońu vz'ok; on byl pšyieχafšy na mai i na červ'ec; on mńe iak dať, o tu byl rozb'ifšy; byl'i vyp'isafšy oni v zešyty; χorovať ... byl učekšy z gospodark'i svoiei; šprotuf byla kup'ifšy; ks'onc byl pšyv'oššy, pšyv'us para ks'onžek, rozebral'i l'už'e; byl pšyieχafšy z ameryk'i, oica brat, vuiašek i zostav'il ta ks'onška; dva f pol'sce, byl'i pšyieχafšy; my f tym čas'e byl'i pšeieχafšy do s'v'inišek; byl'i pošečšy do raduńa; žadak byl pošečšy do syna; byl'i zabron'ifšy, žeby šl'ubu f koščel'e nie bylo; on byl žona vz'ofšy; suk'enka byl'i oddafšy šyć; tu Žyduf pošcel'afšy byl'i; m'ilicyia byl'i potprovažifšy; s'ostra vyχož'ila, p'ekaža byl'i zvakovafšy, ktury učony byk; byl'i vyv'oššy na kazast'an i matku taku staru iego; on byl tak'e postav'ifšy m'eškańe, nazyval'i barak'i; fpšudy, k'edy iedna ta rošeia byla zavladafšy fšystk'im'i l'itu'inam'i i našym'i; našego žaža pov'eššy*

byl'i f kazastan; tak byl'i doprovażifšy, že navet i końa nie było. Zanotowano 45 użyc.

Z kolei w języku potomków byłych chłopów udało się odnotować: *fšystko pšedał, tyl'ko m'eškańa catego nie był pšedafšy; pončoχ'i, iak natożone k'edys''*, *byl'i obieχafšy i iešče na v'ešχ, na pončoχ'i, b'ate skarpetk'i natożone; čtery čy p'eńc'' bylo l'už''i u iego kup'ifšy ta orenda; był pan iešče od voĩny zo-stafšy, był tak'i pan; pan był tam dafšy [ziemię w arendę], iak kto pracował; m'eškańa ta stare ojc'ec był počuc''ifšy; iednemu dafšy... [ziemię], drug'emu dafšy, a komu nie dafšy był, bo był drenny; curka, co była pšyšečšy, v eišyškaχ była za asystentko; pac'eży um'ata i katek'izmy, byl'i naučyfšy; curka tu zmarła, za kozłofsk'im była za monš vyšečšy; f s'edymnastym roku, iak byl'i sov'ec'i napafšy i niemcy, p'itsuck'i zorganizował oχotníkuf; ia z voĩska pšyšet, a iuš do pol'sk'i povyiežžafšy byl'i; davnieiše byl'i ks'onšk'i, kto był začšymafšy; bžozofsk'eĩ m'eškańe, ona była postav'ifšy, spal'ito s'e; drug'i pšyieχał, był na syberyi, on teš tut pšyieχafšy był; tutaj s pol'sk'i ks'onc akurat był pšyieχafšy; na praca byl'i vyieχafšy; mama była kup'ifšy tej staršai s'ostry pal'to; pal'cy porznefšy była; tam litv'in był ožeńifšy s'e; byl'i vyšečšy, pusto było; pšyšl'i my, zamknefšy byl'i na zamek, poieχal'i ž'eto; potym iuš byl'i i rusk'e pozostavafšy s'a; iuš muĩ monš był i pap'ery vybrafšy; my zostal'i s'e, a iuš byl'i pap'ery vyrob'ifšy; iak ojc'ec umar, ia iuš za monš była vyšečšy; z ukraĩny muĩ švag'er był pšyieχafšy; za monš vyšla, pošečšy była do posol'i; umar za moio pam'eńc'o, iešče my tyl'ko požeńifšy s'a byl'i. Zanotowano 30 użyc.*

b) słowo posiłkowe *być* w czasie terażniejszym

Zanotowano po jednym użyciu w obu wariantach: *iest moja pravnučka pšyieχafšy, ros'icuf iest dužo ponaieχafšy.*

5.2.3. Konstrukcje z łącznikiem *mieć*

Zapisano je jedynie w mowie szlacheckiej. W czasie przeszłym (7 użyc): *ia k'edys m'alem zrob'ifšy sob'e ... kanapa; ia m'ata vz'ořšy vnuka, curk'i... vz'eła ž'eveńc' m'es'ency...; v zešytaχ m'el'i ponap'isyvafšy; al'e ońi s sobo m'el'i nakl'eifšy; ia suk'eńka m'ata sob'a pošyfšy; pšyieχał on do_nas i muv'i, že voĩna bež'e, žeby m'el'iby kup'ifšy sol'i, cukru; m'at zalożyfšy masarńa. W czasie terażniejszym (3 użycia): *teras ia mam v'arufk'i pokupovafšy, z vaty; teras ot vyp'isafšy mam "głos znad niemna"; ońi majo m'odu s sobo nabrafšy.* Wszystkie te formy mają znaczenie 'posiadania czegoś', jedna z form ma znaczenie trybu warunkowego.*

Konstrukcje z łącznikiem *mieć* są notowane również przez innych badaczy północno-wschodniej polszczyzny kresowej [por.: Адомавичюте, Чекмонас 1991, 97–98], szeroko rozpowszechnione m.in. na Kowieńszczyźnie

[Zielińska 1999a, 260], autorka odnosi konstrukcje z *mieć* do cech typowo kowieńskich uwarunkowanych wpływem języka litewskiego, co na terenie moich badań nie znajduje potwierdzenia. Wprawdzie są na Woronowszczyźnie wyspy języka litewskiego, ale nie wydaje się, że miały one wpływ na polszczyznę dawnych okolic szlacheckich. Przykłady konstrukcji z łącznikiem *mieć* zapisano (i na Kowieńszczyźnie, i na Białorusi) od potomków dawnej szlachty okolicznej, a język właśnie tej warstwy społecznej charakteryzuje się obecnością czasownika *mieć* w znaczeniu ‘posiadać’, w języku chłopskim w tym znaczeniu występuje raczej konstrukcja *u mnie jest*.

5.2.4. Konstrukcje bez łącznika w funkcji czasu przyszłego

Nieliczne przykłady zanotowano w obu wariantach socjalnych. W mowie szlacheckiej (3 użycia): *iak iuš ona vyšeži še, iak_ras vyrošy* (wyrośnie); *oñi tam m'enzy sobo, ž'e spotkašy s'e* (spotkają się), *iuš te mlož'icy; tyl'ko iuš že v užeñže čy že poety* (pójdziesz), *to ftedy, pov'ežo*; w mowie chłopskiej (2 użycia): *co iedyn, pšyšečšy* (pójdziesz), *i beñž'eš v magazyn'a iedyn pol'sčyc'*; *do s'erpn'a dočakašy* (doczekamy), *vnučak žeñi s'a, moža dočakamy*.

W funkcji czasu przyszłego znane są także imiesłowu uprzednie na Litwie Kowieńskiej [Zielińska 1999a, 25].

5.2.5. Funkcja trybu warunkowego (*żeby, jakby...*)

Okazjonalne przykłady zanotowano w mowie szlacheckiej (4 użycia): *žeby ona była tyl'ko z im zañofšy śa*; *žeby nie byłby vl'aššy f partyzantka*; *voïdag'i m'el'i, podl'ičyšy, muši iak'ix čšyžešće gospodažy; pšyiechał on do_nas i muv'i, že voïna beñž'e, žeby m'el'iby kup'ifšy sol'i, cukru*. Konteksty zawierają lub zakładają użycie spójników warunkowych.

Imiesłowu uprzednie w funkcji trybu przypuszczającego poświadczono na Kowieńszczyźnie [Zielińska 1999, 25; por. też Szwejowska 1929, 73].

5.2.6. Funkcja okolicznikowego określenia czasownika

a) okolicznik sposobu

Zanotowano w mowie szlacheckiej (3 użycia): *iak ktury pačšy, roz'z'av'ifšy, s'e, to i po prostu dorozmav'a; pot spot deska, tak'e deŋko, daieš snopak ten, położyšy, i ub'ivaš iego; ia słužam, roz'z'afšy śa; iak po prostu pov'iežafšy*; w mowie chłopskiej (2 użycia): *l'žei, iak pšyvykšy, ienzyk tak'i l'žeišy; dl'a mal'eñk'ego, iak umaršy* (jak umarło).

b) okolicznik przyczyny

Poświadczono jeden raz w polszczyźnie szlacheckiej: *nam'ašamo, teš buiış ienzyk'i m'ešač, pobyfšy* (ponieważ pobyłaś).

Funkcję okolicznika lub zdań okolicznikowych imiesłów upredni pełni nie tylko w badanej gwarze. Imiesłowy w tej funkcji występują, ale raczej rzadko lub wyjątkowo [Szwejkowska 1929, 75; Sawaniewska 1982, 81; Dwiłewicz 1997, 77; Kolis 1991, 127; Zdancewicz 1964, 234].

5.2.7. Funkcja przymiotnika określającego podmiot (orzecznik przymiotny)

Imiesłowy uprednie w tej roli syntaktycznej można przekształcić w imiesłowy przymiotnikowe, bierne lub czynne. W polszczyźnie szlacheckiej zanotowano: *ńe_t'õ, że pl'eśń, co innego znal'aššy śa* (znalezione) *byłõ; m'ejsca ńe_byłõ, zalożyfšy m'õdam* (założone); *v iednej* [skrzynce 'ulu'] *pačšyl'i, to zalożyfšy* (założona) *m'õdam; pačšam v drug'ai skšynca, časam'i dv'e matk'i zalożyfšy* (założone); *õdum'erajo i õdumaršy iest* (zmarłe); *iaiko nakl'ufšy śe* (jajko nakłute); *byłõ dužo tak'ix i našyχ, iž vyžekšy s'e* (wyrzeczeni) *fšystk'ego; ieĩ rožina vyv'oššy byl'i* (wywieziona była); *moža ty pos'l'a svego ž'ada tak naučyfšy s'e* (nauczona), *moža i ty tak...*; *õni l'ečel'i iedna na drugo, že te opcasy byl'i vb'ifšy śa* (wbite) *ńakture cały do tyχ pańenak; ona ńe vyšečšy za monš* (niezameżna); *tam dv'e curk'i, iuš vyšyčšy te curk'i za_monš* (zameżna); *pošta šõstra, iašče byla za_monš ńe vyšečšy* (niezameżna); *co k'edyš byłõ pod ńemcam'i, a teras zabral'i pot_pol'ska, dafšy* (dane) *dl'a_ix; ubrafšy śa* (ubrana), *iada v autobuše; ia vyšečšy zamuš...* (mężatka) *čšyžšće p'eńć l'at iuš pšešõ; ona pšyžvyčaišy* (przyzwyczajona) *fšystko; f čteržestym usmym urožifšy śa* (urodzony); *byl'i tu pšyštane, učyl'i na b'atorusk'im ienzyku, al'e tu i pšyštafšy byl'i* [nauczycieli]; *ona za_monš vyšečšy* (zameżna); *snopy stojak'i stal'i, i poroššy* (porośnięte) *byłõ; pšyvykšy l'uži* (przyzwyczajeni) *do pracy; ia pšyvykšy* (przyzwyczajony) *pracovać i pracuia dal'eĩ; v doc'iškaχ m'eška iuš ten mlody ian, v doc'iškaχ dafšy kwatera* (dana); *iak pšyžvyčaišy śe* (przyzwyczajony); *iedyn umaršy* (zmarły), *młučšy mńe, umar iuš; pańi mus'i za_monš vyšečšy iuš* (zameżna, mężatka); *ten nakl'ufšy śe* [jajko (nakłute)], *iuš vykul'it śe čy vyšet z' iaika; može monš – zabrafšy* (zabrany) *do v'eńžeńa, a žõna byla z' ž'ec'm'i – zabral'i*. Zapisano 29 użyć.

W polszczyźnie chłopskiej poświadczono nieco mniej przykładów: *žef-čyńk'i ubrafšy śa* (ubrane), *b'eže χustečka* [kawaler], *za pl'ecy o tak b'eža, tancuia; teras zasmarkafšy śa* (smarkate), *õdrapafšy śa* (õdrapane) *i tančy; gotuia, a potym vyčiska, tak'i zrob'ifšy vorek* (zrobiony); *po pol'sku tyl'ko rozmav'al'i, nu ńa fšystk'e, bu ktura pšyieχafšy iest* (przyjezdne); *naše õicuf ž'ady, iak žyl'i, to õbufšy s'e* (õbute) *ńe śl'i do kos''c'õta, v reńkaχ ńes'l'i, že škoda, ńiščy s'e; iuš ix ńe_ma, nove postav'ifšy* (postawione); *v'el'a košõf vyv'oššy* (wywiezione), *člov'ak pl'ec'a i spšedaia; õni pšyieχal'i tu, a ia byla iuš za monš vyšečšy* (zameżna, mężatka). Zanotowano 9 przykładów.

Funkcja przymiotnika była dość często notowana u imiesłowów uprzednich na początku XX w. [Szwejkowska 1929, 75]. Na przełomie XX i XXI w. w osobnych gwarach może występować, ale dość rzadko [Sawaniewska 1982, 81; Czyżewski 1995, 84; Dwilewicz 1997, 77; Karaś 2002, 251–254; Zdancewicz 1964, 235; Kolis 1991, 127].

5.2.8. Funkcja imiesłowu współczesnego

Materiał zawiera rzadkie przykłady użycia imiesłowu uprzedniego w funkcji imiesłowu współczesnego. W takiej funkcji notowano też imiesłów uprzedni w Łopatowszczyźnie [Zdaniukiewicz 1972, 85], w okolicach Widz [Czyżewski 1995, 84]: *f kałžože na skłaže byfšy* ‘w magazynie kołchozowym będąc’ (jedno użycie w wariancie szlacheckim); *beńž’eš v magazyna jedyń pol’sčyc’ stafšy* (stojąc), *ńa beńž’eš* (pojedynczy przykład z mowy chłopskiej).

6. Wnioski

Pokaźna frekwencja imiesłowów na *-szy*, *-wszy* w polszczyźnie kresowej sprawiła, że wykorzystywano je do stylizacji w materiałach filmowych lub utworach artystycznych przedstawiających ludność z dawnych północnych kresów wschodnich, jej język i zwyczaje. Jak pokazuje literatura, mają one dużo szerszą geografie.

Imiesłowy przysłówkowe uprzednie w okolicach Dociszek na Białorusi cechują, poza wysoką frekwencją, osobliwości tworzenia (m.in. tworzy się je nie tylko od czasowników dokonanych, ale także i niedokonanych) oraz liczne funkcje syntaktyczne w zdaniu. Analiza materiału pozwoliła wyodrębnić następujące funkcje składniowe: w roli imiesłowu uprzedniego (21 : 14, gdzie 21 – liczba imiesłowów zanotowanych w mowie szlacheckiej i 14 – liczba imiesłowów w mowie chłopskiej); w roli predykatywnej: wyrażanie czynności lub stanu w czasie przeszłym lub zaprzęszłym bez łącznika (69 : 39), z łącznikiem *być* (46 : 31) oraz z łącznikiem *mieć* (10 : brak); w roli predykatywnej: wyrażanie czynności w czasie przyszłym (3 : 2); dla wyrażania trybu warunkowego (4 : brak); w funkcji okolicznikowego określenia czasownika (4 : 2); w funkcji przymiotnika określającego podmiot (29 : 9); w roli imiesłowu współczesnego (1 : 1). Najczęściej używana jest funkcja predykatywna bez łącznika oraz ze słowem posiłkowym *być*. W poszczególnych przykładach zdarza się, że funkcję imiesłowu uprzedniego jest trudno określić lub, co najmniej, jest ona niejednoznaczna.

Materiał zebrano jedynie od najstarszych mieszkańców, a jak sądzą niektórzy badacze „język młodzieży, pomimo wiedzy gramatycznej, jest nadal bardzo podatny na tego typu konstrukcje” [Dwilewicz 1997, 80]. Wydaje się, że na terenie badań również dają się zauważyć różnice pokoleniowe oraz społeczne. Zestawienie wariantu szlacheckiego i chłopskiego pokazuje, że w pierwszym z nich nieraz zdarzają się formy imiesłowowe dublowane przez formy osobowe czasu przeszłego, np. *dužo powyiežžafšy, powyiežžal'i k'edyś* itd., tak jakby osoba mówiąca próbowała się poprawić, pozbyć zabarwionych stylistycznie form. Bardzo szeroki zakres użycia zaobserwowano w najstarszym pokoleniu mieszkańców. Mieszkańcy w pokoleniu średnim mają świadomość, że są to formy gwarowe, niezależnie od tego, jakim językiem się posługują, próbują ich unikać. Ponieważ formy na *-szy, -wszy* funkcjonują również w gwarze białoruskiej owe unikanie robi się szczególnie trudne. Formy typu *быў паехаўшы* zamieniają na konstrukcje typu *быў паехаў*. Niektóre osoby w wieku czterdziestu-pięćdziesięciu lat nawet przechodząc na potoczny rosyjski mówią *я была пошла*. Jednak potrzebne są dodatkowe badania z uwzględnieniem różnic pokoleniowych, by jednoznacznie stwierdzić czy formy na *-szy* „cofają się” przed formami osobowymi.

Literatura

- Birgiel N., 2002, *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.
- Czyżewski F., 1995, *Uwagi o gwarze osady Widze koło Braślawia na Białorusi*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, Warszawa, s. 71–87.
- Dwilewicz B., 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Grybosiova A., 1975, *Rozwój funkcji składniowej imiesłowów nieodmiennych w języku polskim. Związki z nomen*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Karaś H. (red.), [logowanie 12.09.2014], *Imiesłowy*, [w:] *Gwary polskie, Przewodnik multimedialny*, <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index>.
- Karaś H. (red.), [logowanie 12.09.2014], *Składniowe konstrukcje imiesłowowe*, [w:] *Gwary polskie, Przewodnik multimedialny*, <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index>.
- Karaś H., 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1986, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa [= KJP].
- Kolis N., 1991, *Wybrane zagadnienia z fleksji polszczyzny Litwinów puńskich*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VI, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 107–129.

- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków.
- Nagórko A., 1998, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa.
- Nitsch K., 1923, *Dialekty języka polskiego*, Kraków.
- Reichan J., 1982, *Teksty gwary polskiej na Wileńszczyźnie*, „Język Polski”, R. LXII, z. 1, s. 34–39.
- Safarewiczowa H., 1958, *M. Kuncewiczowa, Leśnik*. „Język Polski”, R. XXXVIII, s. 44–52.
- Sawaniewska Z., 1982, *Osobliwości fonetyczne i fleksyjne dialektu północnokresowego zachowane w mowie mieszkańców okolic Bartoszyce*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, Filologia Polska, 20, s. 65–83.
- Sokołowska T., 1976, *Funkcje składniowe imiesłowów nieodmiennych w języku polskim XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Szwejkowska H., 1996, *Imiesłów przeszły czynny na -szy*, [w:] Rieger J. (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 1, s. 57–62 [przedruk z: „Język polski”, R. XIV (1929), z. 3, s. 71–75].
- Taszycki W., 1924, *Imiesłowy czynne, teraźniejszy i przeszły I w języku polskim*, Kraków.
- Tekielski K., 1982, *Gwarowa polszczyzna okolic Podbrzezia i Niemenczyny na Wileńszczyźnie*, „Język Polski”, R. LXII, z. 4–5, s. 288–297.
- Urbańczyk S., 1972, *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 4, Warszawa.
- Zdancewicz T., 1964, *Wpływy litewskie i wschodniosłowiańskie w polskich gwarach pod Sejnami*, „Acta Baltico-Slavica” 1, s. 227–246.
- Zdancewicz T., 1966, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnami*, Poznań.
- Zdaniukiewicz A. A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Zielińska A., 1999a, *O polszczyźnie na Litwie kowieńskiej*, [w:] Rieger J. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. IX, Warszawa, s. 11–32.
- Zielińska A., 1999b, *Elementy litewskie w polszczyźnie kowieńskiej*, „Acta Baltico-Slavica” 24, s. 253–261.
- Адомавичюте И., Чекман В., 1984, *Грамматические литуанизмы в польских периферийных говорах белорусско-литовского пограничья*, [w:] Rieger J., Werencicz W. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. III, s. 7–21.
- Адомавичюте И., Чекмонас В., 1991, *Образование и морфологический статус форм на -/f/šy в “польщизне виленской”*, [w:] Rieger J., Werencicz W. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, 1991, t. VI, s. 85–94.
- Адомавичюте И., Чекмонас В., 1991, *Парадигма квазиперфектных форм на -/f/šy в “польщизне виленской”*, [w:] Rieger J., Werencicz W. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VI, s. 95–105.

- Булыка А. І., Жураўскі А. І., Крамко І. І., 1979, *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск.
- Виноградов В. В., 2001, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, 4-е изд., Москва.
- Горшкова К. В., Хабургаев Г. А., 1981, *Историческая грамматика русского языка*, Москва.
- Аванесаў Р. І., Крапіва К. К. и Мацкевіч Ю. Ф. (рэд.), 1963, *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*, Мінск [= ДАБМ].
- Аванесаў Р. І., Крапіва К. К. и Мацкевіч Ю. Ф. (рэд.), 1963, *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Каментарый*, Мінск [= ДАБМ, Каментарый].
- Казлоўская-Дода Я., 2014, *Дзеяслоўныя формы (дзеяпрыметнікі і дзеяпрыслоўі) ў польскай і беларускай гаворках на Воранаўшчыне*, [у:] Сенькавец У. А. (рэд.), *Польска-беларускае супрацоўніцтва ў культуры, мове і літаратуры: зб. мат. між. навук. канф., 26 верасня 2013 г.*, Брэст, с. 54–64.
- Крывіцкі А. А., 2003, *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск.
- Аванесаў Р. І., Атраховіч К. К. и Мацкевіч Ю. Ф. (рэд.), 1968, *Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак* (кніга інтэрпрэтацыі ізаглас), Мінск [= ЛГГБГ].
- Аванесаў Р. І., Атраховіч К. К. и Мацкевіч Ю. Ф. (рэд.), 1969, *Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак* (кніга карт ізаглас), Мінск [= ЛГГБГ].
- Мацкевіч Ю. Ф., 1959, *Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове*, Мінск.
- Паршута Ю. М., 1963, *Употребление деепричастия на -szy, -wszy в роли сказуемого в польском говоре Вилянского района Латвийской ССР*, „Kalbotyra” VIII, Vilnius, s. 80–86.
- Паршута Ю. М., 1973, *Глагол в польской речи жителей деревни Дарвиниеки Мадонского района Латвийской ССР*, [в:] Мартынов В. В. (ред.), *Польские говоры в СССР*, ч. 2 (*Исследования и материалы 1969–1971 гг.*), Минск, с. 97–112.
- Прохорова С. М., 1994, *Славяно-балтийские синтаксические изоглосы*, „Acta Baltico-Slavica” 22, s. 131–146.
- Кузнецов П. С. (ред.), 1973, *Русская диалектология*, Москва [= РД].
- Топоров В. Н., Трубачев О. Н., 1962, *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва.
- Трубинский В. И., 1969, *Балтийские и восточнославянские формы нечленного действительного причастия в системе глагольных форм*, [в:] *Вопросы теории и истории языка*, Ленинград.
- Кунцэвіч Л. П., Курцова В. М. (рэд.), 2009, *Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона*, Мінск [= ХБДЦЗ].

THE PAST PARTICIPLE OF THE POLISH DIALECT
IN THE NEIGHBORHOOD OF DOCISHKI IN BELARUS
AGAINST THE BACKGROUND OF OTHER DIALECTUAL MASSIFS

S U M M A R Y

The forms of Participles with *-szy*, *-wszy* in the Polish dialect in the neighborhood of Docishki (Belarus) are analyzed in this article. The past participles in this dialect are examined against the background of the Polish, Belarusian and Russian ethnic dialects, as well as, the Polish, Lithuanian and Latvian languages. The attention is drawn to the origin of the forms, the features of forming and their syntax function in the sentence. The main part of the article is dedicated to the dissemination and to the role of the participles with *-szy*, *-wszy* in the collected linguistic material in the neighborhood of Docishki and recorded in the old peasants' villages and from the heirs of the landed gentry.

Jadwiga Kozłowska-Doda e-mail: j.doda@wp.pl